

**TOERISME EN DUURZAME
ONTWIKKELING**
een wisselwerking verkend

Amsterdam, februari 1999

Samengesteld door Yvonne van der Pol

NCDO - Afdeling Programma's
Postbus 18184
1001 ZB Amsterdam
Telefoon (020) 550 35 55
Fax (020) 620 87 16
E-mail: ncdo@knoware.nl

Inhoudsopgave

Inleiding

Patricia Collette

CSD en toerisme

Yvonne van der Pol

Toerisme en het Duurzame Ontwikkelingsverdrag

Peter Konijn en Frans de Man

Nederlands overheidsbeleid ten aanzien van duurzaam toerisme

Henk Eggink

Initiatieven vanuit het bedrijfsleven voor duurzaam toerisme

H.A.F. Brouwer en G.J.N. Couvreur

Samenvatting ANWB Omnibus-onderzoek

Yvonne Need

Toerisme en ontwikkelingssamenwerking

Frans de Man

Inleiding

Patricia Collette, NCDO

De NCDO gooit haar anker uit in de toeristische sector.

Wat heeft de NCDO tot nog toe aan voorlichting over de relatie duurzame ontwikkeling en toerisme gedaan? Enige ervaringen. In de Kronieken van 1994 en 1995 zijn artikelen over toerisme opgenomen. Kronieken worden jaarlijks door de NCDO uitgegeven. De kroniek is een bundel in opdracht van de NCDO uitgevoerde journalistieke verkenningen van duurzame ontwikkeling binnen diverse sectoren. In 1995 hield de NCDO bijeenkomsten met een werkgroep waar directies van grote Nederlandse recreatiebedrijven en vertegenwoordigers van Stichting Natuur en Milieu aan deelnamen om te bespreken hoe in gezamenlijkheid gewerkt kon worden aan toerisme en duurzaamheid. Sinds 1998 participeert de NCDO in werkgroepen overleg die voortkomen uit de taakstelling van de Beleidsagenda Toerisme Recreatie en Milieu, onder andere de werkgroep uitgaand toerisme en 'kust'.

In de afgelopen jaren heeft de NCDO als subsidiegever, geregeld initiatieven van derden ondersteund. Het betrof een verscheidenheid aan activiteiten: seminars, conferenties of campagnes waarin aandacht wordt gevraagd voor de negatieve gevolgen van kinderprostitutie. Maar ook werd fondswerving verdubbeld gericht op de facilitering van kleinschalige toeristische inkomensgenererende projecten in b.v. Suriname. De contacten die in het kader van het oceanenjaar zijn gelegd hebben tot vormen van medewerking of ondersteuning van diverse initiatieven geleid en natuurlijk levert de relatie die de NCDO heeft met Eco-operation ook een 'binding' met het onderwerp op: het toerismeprogramma in Costa Rica in dat verband. Een brochure van de ANVR waarin aandacht wordt gevraagd voor de effecten op milieu en bevolking heeft ook mogen rekenen op een ondersteuning van de NCDO.

Waarom besteedt de NCDO aandacht aan het onderwerp toerisme?

Dat toerisme een onderwerp is voor de NCDO valt te verklaren wanneer gekeken wordt naar het beleidsprogramma van de NCDO. Daarin worden een viertal richtinggevende thema's vermeld. Dit zijn onder meer: participatie, dematerialisatie en biodiversiteit. Gezien de relatie die de bedrijfstak toerisme heeft met een groot aantal andere sectoren, gezien het feit dat het een van de snelst groeiende bedrijfstakken wereldwijd is en gezien het feit dat het in ieder geval in Nederland een onderwerp is waar bijna iedereen in meer of mindere mate mee te maken heeft, ligt het zeer voor de hand dat de NCDO de relatie toerisme en duurzame ontwikkeling belicht. Aangezien met name aan de ontvangende kant de 'participatie' van lokale gemeenschappen in het geding is, wil de NCDO expliciet aandacht besteden aan de initiatieven die er zijn om de participatie van lokale groepen of personen te vergroten bij de ontwikkeling van lokale toeristische industrie. Het beslag wat toerisme legt op energieverbruik, natuur en milieu is dusdanig dat het met verwijzing naar de richtinggevende thema's van de NCDO meer dan voor de hand ligt aandacht te vragen voor de interactie tussen toerisme en duurzame ontwikkeling. Gelet de contacten die de NCDO heeft met organisaties in de toerisme-sector heeft zij gemeend dat het wenselijk is om diverse partijen bij elkaar te brengen. In de wetenschap dat er in het verlengde van onder meer de Beleidsagenda Toerisme, Recreatie en Milieu werkgroepen zijn ingesteld die zich bezig te houden met het ontwikkelen van 'duurzaam' toerisme' hoofdzakelijk in eigen land want er is één werkgroep uitgaand toerisme ontbreekt het naar de mening van de NCDO nog aan een paar dwarsverbanden. Het debat over het bevorderen van duurzaam toerisme lijkt zich aan de ene kant vooral te begeven op het terrein van bevorderen van natuurbehoud dan wel beschermen van milieu, ecologie of biodiversiteit. De omschrijvingen verschillen, maar in principe bestaat er bij een breed gezelschap consensus over het belang van dit streven. In andere gremia, te omschrijven als de niet gouvernementele ontwikkelingssamenwerkingssector houdt zich bezig met sociale vraagstukken: kinderprostitutie en werkomstandigheden van de werknemers in de toeristische branche alsmede de culturele wisselwerking.

De NCDO ziet graag dat wanneer men streeft naar duurzame ontwikkeling dat dan een brede definitie wordt gehanteerd. Duurzame ontwikkeling heeft sociale, economische, culturele, ecologische dimensies. Het is met het oog op het ontwikkelen van instrumenten, beleid en voorlichting en bewustwording van belang alle dimensies in beeld te brengen. De NCDO ziet dan ook graag dat in de discussie over toerisme de relatie met de 'brede' definitie wordt gelegd.

Wegwijzers

De NCDO heeft als belangrijkste opdracht het vergroten van het publieke draagvlak voor duurzame ontwikkeling en heeft daartoe meer in het algemeen een programma ontwikkeld, gericht op het samenstellen of ontwerpen van indicatoren. Deze term is door de NCDO vertaald met de hopelijk iets meer aansprekende en vooral laagdrempeliger bedoelde term 'wegwijzer'. Wegwijzers zijn bedoeld om te meten, om te sturen met het oog op het uitzetten van een koers. Wegwijzers zijn daarmee bedoeld een meetbare impuls te geven aan de ontwikkeling van in dit geval duurzaam toerisme. Wegwijzers zijn ook bedoeld om voor een breder publiek inzichtelijk te maken wat de stand van zaken is binnen een bepaalde sector. Aldus kan worden gecommuniceerd over de voortgang, de knelpunten, de stagnatie en de verantwoordelijkheden van diverse betrokkenen. Wegwijzers zijn voor de NCDO een communicatief instrument. De NCDO beoogt vanaf 1999 jaarlijks wegwijzers te presenteren. De CSD heeft alle landen opgeroepen te werken aan de ontwikkeling van zogenaamde indicatoren, ook voor duurzaam toerisme. In het 'background paper van de EU, is dan ook onder punt 25 het actiepunt '*indicatoren ontwikkelen*' opgenomen.

In de brochure 'What tourism managers need to know' van de World Tourism Organization heeft deze organisatie de in 1992 internationaal geaccepteerde set indicatoren voor duurzaamheid opgenomen. Deze indicatoren zijn vooral bedoeld voor managers die 'duurzaamheid' zouden moeten integreren in de toerisme industrie. De gids beoogt met name de verdere ontwikkeling van indicatoren voor duurzaam beheer van toeristische bestemmingen.

De discussie op de achttiende februari zou de NCDO dan ook graag 'gebruiken' om een begin te maken met het ontwikkelen van wegwijzers voor de Nederlandse toerisme sector.

CSD-agendering en voorbereiding: publiek beraad

De NCDO ziet voor zich zelf een taak in het betrekken van het 'veld' bij de jaarlijkse voorbereiding van de CSD, de VN commissie die de voortgang van Agenda 21 bewaakt. De NCDO heeft er voor gezorgd dat reeds enige vertegenwoordigers uit het veld deelnemen aan het door de interdepartementaal ingestelde werkgroep, het 'dossier team toerisme'. Via die lijn is dus voorzien in inbreng uit het veld. Behalve inbreng in de voorbereidende overleggen organiseert de NCDO met betrekking tot de zgn CSD-thema's jaarlijks ook voor een iets bredere kring een voorbereidend publiek beraad. Gezien de prominente aandacht voor toerisme is het dus dit jaar meer dan voor de hand liggend om een zogenaamd voorbereidend publiek beraad te wijden aan toerisme.

Het publiek beraad is in eerste instantie bedoeld om aan de ene kant vertegenwoordigers uit de sector in de gelegenheid te stellen zich te informeren over de stellingname van de delegatie die naar de CSD in New York gaat. Aan de andere kant biedt een publiek beraad de gelegenheid om van uit de sector aanvullende punten of aanbevelingen in te brengen en mee te geven aan delegatieleden naar de intersessionele (voorbereidende) en uiteindelijke CSD vergadering in april. De NCDO heeft met het oog daarop zorggedragen voor personele aanwezigheid zowel bij die intersessionele als bij de CSD zelf. En vanzelfsprekend zijn de betrokken ambtenaren uitgenodigd. De NCDO heeft een van de ambtenaren gevraagd aan te geven welke initiatieven de Nederlandse overheid heeft genomen of gaan ondernemen die de relatie toerisme en duurzame ontwikkeling versterken. In deze reader is dan ter informatie het standpunt opgenomen van de Europese Unie, waar door de Nederlandse delegatie aan meegewerkt is. In deze reader kunt u ook lezen welke invalshoeken prioriteit krijgen op de CSD dit jaar. Op het beraad wordt van u gevraagd mee te denken over met name twee van de vier invalshoeken. De versterking van duurzame ontwikkeling en toerisme wil de NCDO als een gemeenschappelijk uitgangspunt nemen. Het onderwerp 'kust' wil de NCDO even parkeren, omdat in het kader van (vervolgactiviteiten van) het oceaenjaar daar op andere momenten aandacht voor was en is. De nadruk in de discussie komt te

liggen op het uitgaande toerisme, dit omdat het wenselijk werd gevonden ook aandacht te besteden aan de lokale ontvangende kant waar het gaat om bestemmingen in ontwikkelingslanden.

De opzet van het publiek beraad

In de discussie wil de NCDO aan de orde hebben:

1. De mogelijkheden van de toeristische industrie en daarom heeft de NCDO aan een vertegenwoordiger daarvan gevraagd een soort inleidende 'aftrap' te houden.
2. Consumentengedrag en ook op dit punt zal een inleiding op de discussie worden verzorgd.
3. In het tweede deel van de bijeenkomst wordt de discussie geconcentreerd op de 'ontvangende kant'. Omdat in diverse geschriften en stukken over de relatie toerisme en duurzame ontwikkeling het belang van de ketenbenadering wordt aangegeven heeft de NCDO gemeend dat het in dat geval relevant is om in de discussie tijdens het beraad ook de veelal onderbelichte 'ontvangende kant' van uitgaand toerisme apart aandacht te geven. In overleg met Eco-operation is besloten dat zij ten behoeve van het tweede deel een inleider verzorgen en een discussiepaper. Frans de Man van St. Retour heeft daarvoor de in deze reader opgenomen achtergrondartikelen geschreven. Zijn pleidooi voor en voorbeeld van empowerment van lokale 'ontvangers' met daaraan gekoppeld zijn suggestie om voor te streven naar 'eerlijk' toerisme, met oog voor sociale, economische en ecologische belangen is wellicht een impuls of een begin van een gewenste koers voor de versterking van een noodzakelijke ketenbenadering. Het is met het oog op dit deel van de discussie dat nadrukkelijk ook vertegenwoordigers uit de sector ontwikkelingssamenwerking zijn uitgenodigd deel te nemen aan de discussie. In dat verband is vermeldenswaardig het breed gedragen toerisme-project van de ANWB gericht op toeristen die naar de Antillen gaan. De ANWB ontwikkelt een informatiepakket voor deze toeristen waarbij zij toeristen wijst op het belang van duurzaam toeristisch gedrag.

Concluderend wil de NCDO streven naar bruikbare formuleringen die aan de ene kant als aanbeveling kunnen dienen voor de CSD delegatie en aan de andere kant een beginpunt kunnen zijn voor de ontwikkeling van wegwijzers.

Het voorlopig vervolg

Van het publiek beraad zal een verslag worden gemaakt. Dit hoofdlijnen van dit verslag wordt vertaald en zal worden 'meegegeven' aan de delegatie naar New York.

De NCDO verwacht dat de discussie ook nog veel vragen en discussiepunten onbesproken laat en neemt zich voor om in een later stadium met vertegenwoordigers verder te praten en te bespreken welke initiatieven van welke partners nodig zijn om de wisselwerking duurzame ontwikkeling en toerisme positief te beïnvloeden.

De NCDO is voornemens in overleg met de sector te bespreken welke rol zij in die discussie, en die moet dan wel een meerwaarde hebben ten opzichte van bestaande overleggen en initiatieven, de NCDO zou kunnen spelen om de wisselwerking toerisme en duurzame ontwikkeling te bevorderen. Op 5 maart 1999 organiseert de NCDO een vervolgbijeenkomst voor betrokken organisaties geïnteresseerd in het versterken van de relatie duurzame ontwikkeling en toerisme. Met St Retour en het CBI zijn besprekingen gaande over de wenselijkheid van een eventuele publieksactiviteit op de jaarlijkse Vakantiebeurs in 2000.

De NCDO veronderstelt dat in ieder geval de uitwerking en ontwikkeling van *wegwijzers* verdere discussie en uitwerking vergt en organiseert daarover een workshop op 10 maart 1999, 's ochtend. Deze workshop wordt gehouden ter voorbereiding op één van de jaarlijkse NCDO Duurzaamheids Debatten, (21 april, 's avonds). Deze workshop zal zich concentreren op de vraag: *welke wegwijzers kunnen worden ontwikkeld gericht op het bevorderen van duurzame alternatieven voor mobiliteit in het kader van toerisme en recreatie*. Welke beleidsinstrumenten zijn daarbij voor handen en welke voorbeelden zijn er al: luchtschepen, rondvaartboten op biogas of vervoer gebaseerd op zonnecollector en verder deur-tot-deur-vervoer en/of fietspadenplannen etc. De NCDO heeft een journalist opdracht gegeven hier een verkenning voor te schrijven. waarbij met name in Nederland maar voor zover mogelijk ook over de grens naar inspirerende voorbeelden wordt gezocht.

CSD en toerisme

Yvonne van der Pol, NCDO

Het thema toerisme staat in april 1999 centraal op de CSD, de VN-commissie voor Duurzame Ontwikkeling. Op deze conferentie wordt jaarlijks de voortgang gemonitord van Agenda 21, het document dat in 1992 op de VN-conferentie over Milieu en Ontwikkeling in Rio de Janeiro werd aangenomen.

Binnen het thema toerisme zullen op de CSD-7 de volgende vier thema's behandeld worden.

Het belang van:

- initiatieven vanuit het bedrijfsleven voor duurzaam toerisme
- het beïnvloeden van het consumptiegedrag richting duurzaam toerisme
- het bevorderen van duurzame ontwikkeling, door middel van toerisme (in het bijzonder gelet op de lokale cultuur en de bescherming van het milieu)
- het effect van toerisme op kusten

Sinds 1998 wordt er op de CSD een zogenaamde dialoog gehouden over een van de thema's. In 1999 zal de dialoog over toerisme gaan. De dialoog duurt vier dagdelen. Elk dagdeel wordt een van de vier bovenstaande deelthema's besproken. De bedoeling is dat de dialoog plaatsvindt tussen vertegenwoordigers van overheden en vertegenwoordigers vanuit het bedrijfsleven en industrie, arbeiders en vakbonden, NGO's en lokale overheden.

Vanuit Nederland is er meestal een brede delegatie bij de CSD in New York vertegenwoordigd. In de interdepartementale werkgroep VNDO (Verenigde Naties-commissie Duurzame Ontwikkeling) bereiden de ministeries van BuZa, VROM, LNV, V&W en EZ en de NGO-platforms NCDO en NJMO de CSD-conferentie voor.

Het publieke beraad van 18 februari 1999 over toerisme en duurzame ontwikkeling kan gezien worden als de Nederlandse NGO-voorbereiding op de CSD. Ambtenaren die over toerisme zullen onderhandelen op de CSD zijn uitgenodigd en kunnen zich tijdens een beraad op de hoogte stellen van de standpunten en visies van NGO's en deze meenemen naar de onderhandelingstafels in New York.

Toerisme en het duurzame ontwikkelingsverdrag

Peter Konijn, Ecooperation en Frans de Man, Stichting Retour

In 1994 sloot Nederland met Costa Rica, Benin en Bhutan een Duurzame-Ontwikkelingsverdrag. Het doel van deze verdragen is duurzame ontwikkeling, zowel in arme als rijke landen. Met deze verdragen geven de vier landen aan, dat het hen ernst is met de uitvoering van de Verklaring van Rio (VN-conferentie over Milieu en Ontwikkeling) die ze in 1992 medeondertekenden.

Duurzaamheidsverdragen tussen rijke en arme landen moeten worden gedefinieerd in termen van wederzijdse belangen, rechten en plichten. Het verdrag stoelt dan ook op drie principes: wederkerigheid, gelijkwaardigheid en participatie. De nieuwe samenwerking gaat er van uit dat landen van elkaar kunnen leren. In een intensieve dialoog moeten ontwikkelingslanden en rijke landen elkaar kunnen aanspreken op hun zwakke punten en leren van elkaars sterke kanten.

Het DOV in Costa Rica

In Costa Rica richt de samenwerking zich op duurzame landbouw, het beheer van natuurlijke hulpbronnen (biodiversiteit en ecotoerisme), industrie/energie, stedelijke ontwikkeling en afvalproblematiek. Dat heeft geleid tot zeer diverse projecten: bijvoorbeeld steun aan de indiaanse bevolking in het zuiden van Costa Rica; bescherming van het milieu en de introductie van duurzame landbouwmethoden op het schiereiland Nicoya en hulp aan arme bevolkingsgroepen in de provincie Heredia. Verder is er veel aandacht voor onderwijs op het platteland en voor samenwerking met universiteiten. Ook wordt hulp geboden bij irrigatie en waterprojecten. In de hoofdstad San José wordt gewerkt aan bevordering van werkgelegenheid, gezondheid en het milieu. Participatie speelt een belangrijke rol in de verdragen, ruim vierhonderd basisorganisaties en maatschappelijke groeperingen zijn bij het verdrag betrokken.

Uitwerking van de verdragen vindt plaats aan de hand van thema's. Één van die thema's is dus 'toerisme'. Beide landen maakten een inventarisatie van de stand van zaken met betrekking tot toerisme en op basis hiervan werden ideeën over duurzame ontwikkeling in toerisme bepaald.

In Nederland is de discussie over 'duurzaam toerisme' al enige tijd aan de gang. Rapporten van de Raad voor Natuurbeheer en de Raad voor Openlucht recreatie en de zogenaamde 'Groeneveld'-bijeenkomsten, georganiseerd door de initiatiefgroep uitgaand toerisme en milieu, zijn slechts enkele illustraties van een proces waarin de grenzen van de toeristische groei - weliswaar nog enigszins schoorvoetend - worden afgetast.

In Costa Rica woedt de discussie al een tijdje langer. Een explosieve groei van het toerisme heeft geleid tot milieuproblemen, sociale spanningen en een groeiende dominantie van buitenlandse investeerders.

In beide landen werden technische comités samengesteld, waarin de verschillende maatschappelijke sectoren (onderwijs, ngo's, bedrijfsleven en overheid) participeren. Middels wederzijdse werkbezoeken is een communicatiestructuur ontstaan en een schat aan ervaringen uitgewisseld. Het hoofddoel van de werkbezoeken was het opstellen van een programma van gezamenlijke activiteiten voor de periode 1997-2000. Dat programma werd vastgesteld en vergezeld van actieplannen voor Costa Rica, Nederland en voor Nederlandse projecten. Nu kan dit programma ingevuld worden met concrete projecten.

Drie Thema's

Al snel werd duidelijk dat aan het schrijven van een programma een flinke discussie over prioriteiten vooraf zou moeten gaan. Overleg gedurende twee jaar leidde tot een waslijst aan wensen en kleine projectjes. Daarom werd besloten in de komende vier jaar de aandacht te concentreren op drie prioriteiten: community development, professionalisering en duurzaamheids criteria en certificering. De (Engelse) tekst van het programma op deze thema's luidt als volgt:

Overall objectives Tourism Program Costa Rica (Sustainable Development Convention)

This programme has the following overall objectives:

- * enhancing the contributions of tourism to sustainable development;
- * achieving equity in the participation of actors in the tourism development process with special attention for gender and social issues;
- * strengthening of institutional and organisational capabilities and the skills and expertise of the local communities to develop themselves through tourism;
- * dissemination of experiences and knowledge about the relation between tourism and sustainable development within the framework of BASD countries as well as in other parts of the world;
- * more intersectoral participation and cooperation through tourism;
- * creating opportunities for bilateral projects on the basis of reciprocity;
- * making the relation between tourism and sustainable development operational at the local and regional levels;
- * improving the ability of the tourism sector to anticipate and adapt to the changing conditions in tourism with sustainable development as a guiding principle.

Three main themes

To reach these overall objectives, changes in the tourist sector are needed in practically all areas related to tourism, including planning, business operations, local participation and environmental management. This process of change, aimed at sustainability, must be understood as modifying the way the industry is currently developing. This process of change, needed for a new perspective of sustainability, does not happen spontaneously. On the contrary, it demands channeling, to ensure that the goals, objectives and procedures undertaken by all parties involved are congruent. One of the principal objectives of this cooperation program must be to promote and to thrust these changes. According to the Technical Committees in Costa Rica and the Netherlands the most efficient areas to intervene in the tourism development process can be found in three themes.

- A. Because of the innovative character of this tourism programme (in which not sustainable tourism itself, but the contribution of tourism to sustainable development is the central focus) first the contents of this process of change and its direction have to be assessed, resulting in a set of criteria. At the same time the process to facilitate the application of these criteria in tourism development, with special attention for local groups, social aspects of development and gender issues, should be initiated, taking the form of an accreditation system.
- B. In Costa Rica as well as in the Netherlands, processes of rural renewal are taking place and in both countries rural populations want to become part of tourist activity, generated in most cases by the fall of agriculture and the necessity of sustainable management. Especially in Costa Rica this phenomenon has motivated rural groups with scarce resources to look into the development of tourist activities to generate an income, improving the quality of life, while contributing to the protection of the environment and nature. In other words, the target groups of the BASD are looking at tourism as a means to alleviate their problems. Therefore initiatives at local and regional levels should be initiated. Recognizing that the BASD aims at creating equity in participation, the position of local communities in the tourism chain should be enhanced by community development projects.

- C. On the other hand the tourism sector as a whole should be approached by directing and stimulating the quality of the tourism sector to the changing conditions for tourism development, with the mentioned criteria as guiding principles and with special attention for regional and local levels. Sustainable development of tourism does not imply inertness or invariability. On the contrary, it implies change, social renewal and therefore the bringing in of innovations. All actors in the tourism chain need to be open to change in order to be able to promote sustainable development of tourism. This process should improve the conditions, not only for the sector as a whole, nor only for rural target groups, but also conditions for other marginal groups, like the employees in tourism related services. It should be a process of professionalization, which is not only about formal education, but also includes the following elements: differentiation (including an analysis of the labour system, and the development of a job classification structure), legitimation (where all actors involved agree upon the job-structure and the function of tourism in the society) and institutionalisation (where the necessary developments are institutionalised). Activities aiming at establishing or improving the above mentioned aspects are all part of a process in which the tourism sector is becoming legitimized in society: as an important social function, as an important economic sector and as a vehicle for sustainable development.

Thus three main themes were identified:

- A criteria and accreditation;
- B tourism as an instrument for community development;
- C professionalization.

It is important to note that these themes are closely interrelated. There is no hierarchical or chronological order for them. They should be dealt with simultaneously and with equal attention. (...)

Fields of action

The deliberations between the Technical Committees of Costa Rica and the Netherlands have resulted in several fields of action, for each of the themes. These fields describe the areas in which activities should be undertaken during the period from 1997 to 1998.

A: Criteria and accreditation

1 Development of criteria and accreditation system.

2 Implementation/application of the developed accreditation system.

Development of criteria is the first step to develop sustainability policies since they generate data to assist in the decision-making process, they steer development and they serve as amalgamators since they favor reaching the goals set by the main actors in tourist activities. Criteria and indicators are necessary tools to identify factors relevant to this process of change, to decide the dimension and direction of the change desired, and to monitor the real effectiveness of implementing change. In brief, the indicators are fundamental to decide what, when and how much the tourist activity should change to take it to the degree of sustainability we want to reach. Any shift towards sustainability must necessarily begin with the design of indicators, so as to guarantee clear national objectives and congruent goals among the different protagonists. An accreditation system associated to incentives, favors that the entrepreneurs accept this change towards sustainability because of the fringe benefits it implies. It also helps this process of change to last throughout time since it is accepted as a key element to compete. Accreditation systems are based on indicators and can take several forms with varying degrees of formality, which can be applied to several actors and activities in the tourism process or combinations of them, such as attractions, touroperators, accommodations, tourguides, regions or combinations of these. An assessment of several factors (such as the local situation, the existence of other accreditation systems, experiences with other accreditation systems and the existing capacity to develop and maintain a system) should help to decide on the contours of the accreditation system, to be developed with assistance of the BASD.

B: Tourism as an instrument for community development

3 Establishment of community based tourism networks.

4 Development of (methodologies for) Community Based Sustainable Tourism and pilot projects.

5 Development of a credit fund for small community based/micro-entrepreneurial investments.

Tourism activities have concentrated in hands of entrepreneurs, either nationals or foreigners, generating significant revenue, little of which is used to benefit the population living near the tourist centers. By offering support in several areas, Costa Rica could develop comprehensive projects, with tourism among the main components. The people would receive related training, the communities could see tourism as a business, they would have the necessary economic back-up to implement their projects and at the same time would become involved in efficient marketing to ensure that these projects generate the expected resources. A few NGOs have initiated projects aiming at supporting local communities. Also there is a growing interest from local populations in the surroundings of national parks to be involved in the management of the park. An analysis of problems and solutions should start with the establishment of links between "internal" community processes, directed towards the formulation of community objectives and the assessment of tourism impacts, and "external" processes, such as changing tourist markets, governmental policies, tourism infrastructure and the supply of educational programmes in tourism. In other words, in order to develop and implement successful tourism concepts that support rural and community development, it is essential to involve different sectors of the tourism chain such as, local and national governments, NGOs, educational institutes and the local business communities. It is the aim of this programme to stimulate the cooperation of these sectors. A network of projects could be created, thus strengthening the marketing and managerial capabilities of these projects. Currently, these are the shortcomings of the isolated and uncoordinated efforts in community tourism. One of the main obstacles for developing community based tourism projects is their inability to incur debts with the National Banking System. There is not only the need to support communities in training and marketing, but also the urgent need to provide them with financial support to unfold their projects. This support is not limited to the physical plant and/or infrastructure, but also includes handicraft workshops, organic vegetable gardens, animal breeding farms, etc.

C: Professionalization

6 Structuring and matching of labour market and the educational system.

7 Professionalization of small entrepreneurs.

The areas in which professionalization can be developed, are as extensive as the term sustainable development. To assess priorities, it is essential to consider the needs of all possible subjects and the needs of all different actors. All groups have interests in professionalization but they all have different needs and different perspectives. In the process of professionalization, the starting point should be labour, the organisation of labour and what is needed to realise the labour. The quality of the labour influences the quality of the product and therefore the level of professionalism of the sector. Means to improve the quality of labour can be found in improving labour conditions, improving labour relations, a better match between supply and demand on the labour market and a better match between this market and education. Considering the role of education in professionalization it should be taken into account that not only formal education is part of it, but also all other forms of learning (on-the-job, off-the-job, learning-by-doing, etc.). Not clear at this moment is how the qualification structure (all formal and non-formal educational institutes) defines its programmes, how the needs of the market are integrated and how far the concept of sustainable development is used to define the curricula. Even less clear is the coherence between the educational institutes and the other partners in the process of professionalization (especially corporate organisations and employees) and the link between all educational programmes. People who work in the tourism industry, often miss the right theoretical background and consciousness of sustainable development. Trainers in tourism have either much experience and little theoretical background or little experience and much theoretical background. Representatives of both theory and practice have to communicate and co-operate on every level in order to:

- define the needs of the market and translate them to a qualification structure;
- agree on the responsibility of each part of the qualification structure by the different actors.

In Costa Rica tourism education and training in specific areas has been offered as formal and non formal education. Therefore when referring to this subject it is very important to clearly define the

needs in every one of these areas. Training can be directed to special groups with specific interests. It can be directed to small, medium or large scale businessmen, to local community groups, or the general public. An important aspect to consider is that a proper balance of theory and practice, of class work and field work should be established. When it is clear what qualifications are needed, curricula can be tuned in and developed and trainers can be trained. A structured insight in the labour market and the educational system should be the basis and offer the ingredients for a process of professionalization, aimed at small entrepreneurs. They are the group of entrepreneurs that will act as an intermediary to the target groups of the BASD.

Nederlands Overheidsbeleid t.a.v. duurzaam toerisme

Henk Eggink, Ministerie LNV, Directie Natuurbeheer

Het internationaal toerisme is een hoge vlucht aan het nemen. Ook Nederlanders reizen heel wat af. Toerisme brengt enerzijds economische ontwikkeling in de bestemmingslanden, maar ook staan meer en meer natuurgebieden en het milieu onder druk. Hiermee is er een relatie tussen uitgaand toerisme uit Nederland en de natuur en het milieu elders.

De Nederlandse regering wil stimuleren dat het internationaal toerisme in ecologische zin duurzaam wordt. Beter afgestemd op de draagkracht van natuur en milieu. Hiertoe is in de afgelopen jaren breed overleg gestart met alle betrokken instanties en zijn beleidsuitgangspunten in een aantal regeringsnota's vastgelegd.

In de Beleidsagenda milieu, toerisme en recreatie zijn een dertiental projecten geïdentificeerd, met name gericht op binnenlands gebied. Voorbeelden zijn versterking plattelandstoerisme, kwaliteitsimpuls zee en kust, duurzamer toeristisch-recreatief verkeer en schonere recreatievaart. Ook in andere beleidsnota's, zoals "Kiezen voor Recreatie" en "Milieu en Economie" wordt ingegaan op duurzaam toerisme en recreatie.

In het Programma Internationaal Natuurbeheer (PIN) zijn de uitgangspunten voor een duurzamer uitgaand toerisme vastgelegd. De aandacht gaat daarbij vooral uit naar het toerisme in de Alpen, het Mediterrane gebied en de Nederlandse Antillen en Aruba, omdat daar veel Nederlandse toeristen naar toegaan. Doel is te komen tot afspraken over beperking van de schadelijke gevolgen van toerisme op bestemmingen en bij transport. Anderzijds wordt ook nagegaan of positieve effecten van toerisme op het natuurbeheer verder kunnen worden ontwikkeld.

Uitvoering vindt voor een belangrijk deel plaats via de Initiatiefgroep Uitgaand Toerisme Natuur en Milieu. Hierin zitten vertegenwoordigd de toeristische sector, transportsector, diverse Ministeries, consumentenorganisaties en natuurorganisaties. Via deze samenwerking zijn diverse initiatieven en projecten opgestart of ondersteund, waaronder voorlichtingsbrochures, ontwikkeling milieuzorgsysteem in het toeristisch product en het project van het Nederlands Alpenplatform.

Tot slot zal ook in internationaal verband tot afspraken moeten worden gekomen. Bijvoorbeeld in EU verband, via de internationale toeristische organisaties of in het kader van de Commission on Sustainable Development (CSD). In dit kader richt Nederland zich op een "stakeholder"-benadering, waarbij alle betrokken partijen zich inspannen tot maatregelen. Voorts een ketenbenadering: duurzaamheid heeft betrekking op alle aspecten van handelen: planning in de bestemmingslanden, productsamenstelling en marketing, vervoer, verblijf, vermaak (activiteiten op bestemming). Tot slot staat Nederland zelfregulerende maatregelen voor, zoals het doorberekenen van kosten (user-pays) via bijvoorbeeld belasting op kerosine of benutting van toeristische heffingen voor natuurbehoud en duurzame ontwikkeling op lokaal niveau.

Initiatieven vanuit het bedrijfsleven voor duurzaam toerisme

H.A.F. Brouwer, Image Travel en G.J.N. Couvreur, ANVR

Binnen het ANVR, en in het bijzonder binnen de Vereniging van ANVR Reisorganisatoren, is de discussie over een actieve rol in het streven naar duurzaam toerisme begin 1995 goed op gang gekomen. Dat resulteerde in de publicatie van Beleidsnota I in juni 1995 als basis voor meteen gestarte activiteiten. Naar aanleiding van de Groeneveld I conferentie op hetzelfde tijdstip aanvaardde het ANVR een voorttrekkersrol in de Initiatiefgroep Uitgaand Toerisme, Natuur en Milieu. Inmiddels is Beleidsnota II gepubliceerd.

Het ANVR richt zich in het beleid op een aantal hoofdaspecten, te weten:

1. de bewustwording van de reisorganisatoren, de balie en de reiziger;
2. het beperken van de gevolgen van de mobiliteit als essentieel onderdeel van toerisme en het bieden van informatie op basis waarvan de reiziger zijn vervoersvoorkeur kan baseren;
3. het bevorderen van milieumaatregelen op de bestemming;
4. het internationaliseren van doelstellingen en maatregelen;
5. het bijdragen aan een belangrijke rol voor duurzaam toerisme in de opleidingen;
6. het bevorderen van een verbeterde vakantiespreiding in het buitenland.

Een aantal getroffen maatregelen is ondermeer:

1. het met hulp van de Ministeries van LNV en EZ en de NCDO uitgeven van een op de reisbureaus en de reiziger gerichte milieubrochure in een oplage van 2 miljoen exemplaren;
2. het met hulp van het NIPO houden van onderzoek onder consumenten over de rol die het milieu speelt in de vakantiebeleving;
3. het mede in samenwerking met de ANWB publiceren van de 'Blauwe Vlag' in de ANVR databank;
4. het in samenwerking met Toeristisch stimuleren van milieumaatregelen door accommodaties in het buitenland;
5. het van start gaan van samenwerkingsprojecten met o.a. het Nederlands Alpen Platform, Nederlands comité voor IUCN, ANWB (Antillenproject)

Lopende projecten zijn onder andere:

1. een mobiliteitsonderzoek in samenwerking met het Centrum voor Energiebesparing, CREM (Consultancy and Research for Environmental Management), Ministerie van LNV en vervoersvertegenwoordigers;
2. het internationaliseren van accommodatie-onderzoek
3. het project productgerichte Milieuzorg

Samenvatting ANWB Omnibusonderzoek

Yvonne Need, ANWB

In het ANWB Omnibusonderzoek 1998 heeft een aantal vragen meegelopen over duurzaam toerisme. Het ANWB Omnibusonderzoek is een schriftelijk onderzoek dat onder een representatieve steekproef van Nederlanders van 18 jaar en ouder wordt gehouden. In de tweede meting in juni 1998 is een aantal vragen gesteld over duurzaam toerisme in de Alpen. In de derde meting in oktober 1998 is een aantal vragen gesteld over de behoefte aan informatie over duurzaam toerisme.

De belangrijkste resultaten van het onderzoek zijn:

Informatiebehoefte duurzaam toerisme in het algemeen:

- 43% van de Nederlanders zegt met bij activiteiten op de vakantiebestemming rekening te houden met de natuur en het milieu. Bij de keuze voor accommodatie zegt 40% rekening te houden met het milieu en de natuur. Bij de keuze voor een vervoermiddel voor de heen- en terugreis en voor vervoer ter plekken, houdt men minder rekening met het milieu. Hiervoor zegt 26% respectievelijk 30% heel veel rekening te houden met de natuur en het milieu.
- 30% van de Nederlanders van 18 jaar en ouder zegt interesse te hebben in informatie waarin vertelt wordt hoe men tijdens de vakantie rekening kan houden met de natuur en het milieu.
- Het betreft in 57% van de gevallen informatie over activiteiten ter plekken en in 56% van de gevallen informatie over het verblijf. 52% van de personen die informatie over duurzaam toerisme willen, zegt behoefte te hebben aan informatie over totaalarrangementen. Informatie over vervoer wil 32% van de geïnteresseerden in informatie over duurzaam toerisme. Het vervoer lijkt de moeilijkst beïnvloedbare factor bij duurzaam toerisme.
- de informatie over duurzaam toerisme moet voor het boeken van vakanties aan de geïnteresseerden worden aangeboden

Duurzaam toerisme in de Alpen:

- 29% van de Nederlanders gaat wel eens op vakantie naar de Alpen.
- Belangrijkste motieven om naar de Alpen te gaan zijn de natuur, wintersport en wandelmogelijkheden.
- het belangrijkste vervoermiddel naar de Alpen is de auto met 77%.
- 65% van de Alpenvakantiegangers houdt veel of zeer veel rekening met de natuur en het milieu tijdens de vakantie in de Alpen. Zij doen dit met name door het scheiden van afval en het alleen betreden van de daarvoor bestemde paden.
- 11% van de Alpenvakantiegangers heeft wel eens van het begrip Groene Hotels gehoord.
- 10% van de Alpenvakantiegangers zegt zeker een vakantie door te willen brengen in een Groen Hotel. 15% geeft aan waarschijnlijk een vakantie in een Groen Hotel door te willen brengen. 37% zegt dit misschien te willen doen.
- binnen de groep met interesse in een groene vakantie, gaat bij 42% de voorkeur uit naar een totaalarrangement. Overigen geven de voorkeur aan onderdelen van dit pakket: vervoer, verblijf en excursies.
- van de Alpenvakantiegangers met interesse in een Groene hotelvakantie is bereid hier extra voor te betalen. Van de geïnteresseerden extra willen betalen voor een Groene vakantie, geeft 43% aan 10% extra te willen uitgeven voor een dergelijke vakantie.

Achtergrond

Aan de 2176 deelnemers van de derde meting van het Omnibusonderzoek 1998 is in oktober 1998 een aantal vragen gesteld over de informatiebehoefte over duurzaam toerisme. Het Omnibusonderzoek is een schriftelijk onderzoek onder een representatieve steekproef van Nederlanders van 18 jaar en ouder. In dit onderzoek zijn zowel ANWB leden als niet leden van 18 jaar en ouder ondervraagd.

De volgende tekst is voorgelegd:

“Reeds lang wordt gesproken over de effecten die het toerisme zou hebben op de omgeving. Ook tijdens de zomer- en wintervakantie kan men keuzen maken die bijdragen aan een schone en mooie omgeving. Tijdens zogenaamde groene vakanties wordt zoveel mogelijk rekening gehouden met natuur en milieu. Bijvoorbeeld door milieubewuste keuze van het vervoer voor de heen - en terugreis en vervoer ter plekke. Of door te kiezen voor milieuvriendelijke accommodatie en voor activiteiten zoals excursies onder begeleiding van een natuurgids.”

In hoeverre zegt men zelf tijdens de vakantie rekening te houden met natuur en milieu? In het onderzoek is de ondervraagden deze vraag gesteld voor:

- de reis (heen en terug)
- het vervoer ter plekke
- het verblijf
- en de activiteiten die men ter plekke onderneemt.

Tijdens de reis houdt 26% veel rekening met de natuur en het milieu, 30% zegt veel rekening te houden met het milieu en de natuur door gebruik van vervoermiddelen ter plekke, 40% zegt met de keuze van verblijf rekening te houden met het milieu en de natuur. Tenslotte zegt 43% met activiteiten ter plekke rekening te houden met het milieu.

» Nederlanders zeggen met name bij de keuze voor de accommodatie en de activiteiten ter plekke meer rekening te houden met de natuur en het milieu. Bij de keuze van het vervoermiddel voor de heen - en terugreis en bij de keuze van het vervoer ter plekke houdt men in mindere mate rekening met de natuur en het milieu. Bij de keuze voor een vervoermiddel zullen ook andere overwegingen een rol spelen, zoals snelheid en prijs.

Toerisme en ontwikkelingssamenwerking

Frans de Man, Stichting Retour

Inleiding

Er wordt in Nederland al zo'n twintig jaar gediscussieerd over de voor- en nadelen van het toerisme naar de Derde Wereld.(1)

Om aan te tonen dat het toerisme geen mogelijkheden biedt voor echte ontwikkeling worden verschillende argumenten gebruikt. De deviezen die het toerisme oplevert verdwijnen net zo hard weer het land uit via importlekken en rentebetalingen. De banen in het toerisme zijn slecht betaald, oneerlijk verdeeld en seizoensgebonden. Toerisme is slecht voor het milieu vanwege de belasting die toeristen vormen voor kwetsbare natuurgebieden, door het gebruik van schaarse bronnen zoals water en hout en door het creëren van een berg afval. In de gebieden waar het toerisme zich ontwikkelt vindt aantasting plaats van sociale en culturele waarden, bijvoorbeeld doordat de jeugd de toeristen gaat imiteren of door toenemende criminaliteit. En tenslotte vormt toerisme een bedreiging voor de positie van de vrouwen en kinderen vanwege de slechte arbeidsomstandigheden en door de sexlust van sommige toeristen.

Een aantal van deze argumenten kan echter ook tegen andere sectoren van de economie worden ingebracht. Bovendien is het toerisme vaak niet in haar eentje verantwoordelijk voor de genoemde gevolgen. Maar het lijkt echter alsof ze voor het toerisme zwaarder tellen. Dat komt onder andere omdat het niet meevalt om toerisme te bekijken als een normale economische sector. Bij toerisme denk je meteen aan (je eigen) vakantie en aan exotische avonturen en tropische stranden met een mystieke kracht. Het doet denken aan een wereld van ultieme vrijheid en appeleert tegelijkertijd aan de fundamentele rechten zoals de vrijheid om te gaan en te staan waar je wilt. Bovendien biedt het aan mensen in het Westen de noodzakelijke ontspanning in een wereld waar spanningen almaar toenemen. Zo bekijk je het toerisme echter van een beperkt perspectief, namelijk dat van de klant, de toerist.

Als bedrijfstak verschilt het toerisme echter niet wezenlijk van andere sectoren. Het gaat om een economische activiteit zoals elke andere. Zoals bij elke transnationale industrie gaat het om internationale krachten en grote economische machten die werken volgens de wetten van de wereldeconomie, die ook gelden voor andere industrieën en landbouw. Zoals overal in de dienstensector ontstaat er contact tussen de dienstverlener en de client, vergelijkbaar met het bank- en verzekeringswezen of de wereld van de consultancy. Voor de werkende mensen in de Derde Wereld gaat het om banen, met voor- en nadelen, met mogelijkheden en bedreigingen voor persoonlijke en gezamenlijke ontwikkeling en met de problemen van ongelijke verhoudingen en onderdrukking. Ook het feit dat de lokale bevolking zelf nauwelijks meeconsumeert in de door haar geproduceerde diensten is niet uniek voor de toerismesector.

Terwijl in industrie en landbouw in de afgelopen jaren naarstig gezocht werd naar vormen die aangepast zijn aan duurzame ontwikkeling, bleven de mogelijkheden die toerisme hiervoor kan bieden buiten beeld. In de tussentijd groeide het internationaal toerisme tot een economische activiteit van wereldformaat (2). Het aandeel van reizen naar de Derde Wereld daarin nam relatief nog sterker toe. Niet alleen werd het transnationale toerisme een machtsfactor van betekenis, ook ontwikkelde zich in Derde Wereldlanden een eigen toerisme industrie. Daarom zoeken steeds meer overheden en NGO's in de Derde Wereld naar mogelijkheden om het potentieel van de toerismesector in te schakelen bij het ontwikkelingsproces (3).

Om die mogelijkheden te vinden moet je eerst een goed beeld hebben van de toerismesector en vervolgens de (nog nauwelijks bestaande) relatie tussen toerisme en ontwikkelingssamenwerking

bekijken. Eén van de speerpunten van "echte" ontwikkeling is "empowerment" en toerisme kan daar op verschillende manieren invloed op hebben.

De toerismesector

Toerisme is een complexe sector. Het toeristisch product bestaat uit verschillende componenten die door een groot aantal verschillende producenten geleverd worden, variërend van grote transnationale ondernemingen in de hotelsector tot souvenirverters uit de informele sector. Dit leidt tot een groot aantal actoren en belanghebbenden in een grote verscheidenheid. De complexiteit van het toerisme wordt versterkt doordat het onder invloed staat van een aaneenschakeling van politieke en economische factoren op internationaal niveau, in het toeristen genererende land, en op nationaal, regionaal en lokaal niveau in de bestemmingslanden. Om in te grijpen in de ontwikkelingen van het toerisme moeten al die factoren afgewogen worden.

De complexiteit wordt vergroot doordat het toerisme als eindproduct op de markt heel verschillende vormen aan kan nemen. Van een aantal nachten op een eenvoudige camping voor een reiziger met rugzak tot een compleet verzorgde luxe vakantie voor een verwende vutter, van simpele wandeltochten voor de low-budgetreiziger tot een reis met personeel op een geleased jacht voor het topsegment van de markt. Dat maakt de toeristische markt tot een moeilijk te controleren markt. De vraag is gediversifiëerd en de consument is trendgevoelig. Avontuurlijke pionierende ongeorganiseerde reizigers en een klein aantal trendsettende touroperators bepalen welke bestemmingen de komende jaren door reizigers bezocht zullen worden. Zij brengen meer of minder georganiseerde groepen naar de bestemming en bepalen of een reis verkocht wordt, door de reis al dan niet op te nemen in de brochure, al dan niet aan te prijzen in de winkels en door de reis al dan niet door te laten gaan. Overheden in de bestemmingslanden hebben, afhankelijk van hun economische en politieke kracht, meer of minder invloed in het proces. De lokale bevolking wordt echter zelden geraadpleegd in de ontwikkeling en uitvoering van toeristisch beleid.

Toch komt het toerisme vaak heel dichtbij de lokale bevolking en dringt het diep door in samenlevingen: het is namelijk een vorm van export van diensten en producten waarbij de klant het dienstenpakket gaat ophalen. Voor het toerisme naar ontwikkelingslanden betekent dat een direct contact tussen het rijke Noorden en de Derde Wereld. Werelden ontmoeten elkaar, maar ook mensen uit die werelden worden met elkaar geconfronteerd. Dit contact biedt kansen voor uitwisseling en risico's van vooroordelen. Juist doordat het zich zo dicht bij de lokale bevolking afspeelt zou de financiële bijdrage van de toerist een basis voor ontwikkeling kunnen zijn. Maar de ongelijke machtsverhoudingen en de vele tussenpersonen in het toeristisch proces verhinderen veelal dat de inkomsten ook daadwerkelijk op lokaal niveau terechtkomen. Terwijl daar vaak wel de sociale en culturele nadelige gevolgen worden ervaren.

Toerisme en ontwikkelingssamenwerking

In één van de vele gedaanten van de toerismesector, namelijk het "alternatieve" toerisme, leek de discussie over ontwikkelingssamenwerking en duurzame ontwikkeling vrij snel gehoor te vinden. Tien jaar geleden was er al sprake van het zogenaamde ecotoerisme dat rekening houdt met mens en milieu (4). Daarbij ging en gaat het in de praktijk echter meer om een mystificerend marketingbegrip dan om toerisme dat een bijdrage levert aan duurzame ecologische ontwikkeling (5). Om over zo'n bijdrage te kunnen oordelen zullen we ons minder moeten laten leiden door dergelijke marketingbegrippen en meer door de ervaring en kennis die in (duurzame) ontwikkelingssamenwerking is opgebouwd en waarbij "empowerment" een hoofdrol speelt.

Nederlandse NGO's zagen jarenlang niets in de bijdrage die toerisme zou kunnen leveren aan "empowerment". Pas sinds kort komt de discussie enigszins op gang (6) De voorbereiding ervan wordt tot nu toe echter voornamelijk overgelaten aan reislustige studenten, leerlingen van toeristische M- en HBO's en aan hun begeleiders. Gebrek aan praktische ervaring met ontwikkelingsprojecten in toerisme, een interne verdeeldheid over het thema binnen NGO's en afwijzende geluiden vanuit DGIS, zorgen ervoor dat het allemaal nog niet zo'n vaart loopt.

De discussie lijkt nu nog gestuurd te worden door een geromantiseerd beeld van het ontwikkelingsproces en van het toerisme: de ontwikkeling van toerisme mag vooral niet leiden tot veranderingen in de cultuur van het gebied. Daarbij neemt men echter niet de dynamiek van de cultuur van de bestemmingsgebieden als uitgangspunt, maar de cultuur als een statisch verschijnsel. Die statische interpretatie van cultuur (Nederland als land van tulpen, molens, Volendam en Zeeuws meisje) is toevalligerwijs een belangrijk ingrediënt voor het toerisme en haar brochures. Ook hier speelt het perspectief van de toerist/avonturier/reiziger die bang is dat er nog een ongerept paradijs (door hem ontdekt en voor hem bestemd) verloren gaat, een te grote rol (7).

Omdat we het denken dat we in ontwikkelingssamenwerking hebben ontwikkeld nog niet in het denken over toerisme hebben vertaald, kunnen de hiervoor genoemde algemeenheden, maar ook platitudes als "de afhankelijkheid van de wereldmarkt", "de negatieve gevolgen van modernisering" en "toerisme is er voor de rijken", al gauw leiden tot het afwijzen van toerisme als ontwikkelingsinstrument. Terwijl het juist de taak van ontwikkelingssamenwerking zou moeten zijn om strategieën te ontwikkelen die, met deze gevaren als uitgangspunt, levensvatbare ontwikkelingsprojecten mogelijk maken. Zoals dat ook voor de landbouw en kleinschalige industrie is gebeurd, waar voor een groot deel dezelfde gevaren dreigen.

Nu het toerisme een steeds prominentere rol inneemt in ontwikkeling moet de discussie over algemeenheden en romantiek heen stappen en moet het gaan over economische, sociale en politieke "empowerment", de werkelijke thema's van ontwikkelingssamenwerking en duurzame ontwikkeling. Bovendien is de vraag niet meer of men iets met toerisme wil, maar meer waarom men wel in landbouw, industrie en dienstverlening investeert en niet in het toerisme. Het moment is bereikt waarop men niet meer om toerisme heen kan.

Toerisme en "empowerment"

In de discussie over toerisme en ontwikkeling trok eerst het eco-denken en nu de duurzaamheid alle aandacht. Maar discussies over duurzame ontwikkeling blijven holle frases als er geen rekening wordt gehouden met de factoren macht en de machtsongelijkheid. In het denken binnen ontwikkelingssamenwerking wordt vaak erkend dat de macht ongelijk verdeeld is en dat herverdeling een noodzaak is om duurzame ontwikkeling te realiseren. Daarom is "empowerment" van de minder machtigen een belangrijk streven. Dat wil zeggen dat, om de voorwaarden te creëren waaronder zij hun eigen ontwikkeling kunnen bepalen, hun weerbaarheid tegenover machtigen en hun zeggenschap in het ontwikkelingsproces, vergroot moet worden. Hierin wordt meestal ook de verhouding tussen man en vrouw betrokken. De verwachting lijkt reëel dat dit alles een wat langere adem vereist. Om de mensen in de Derde Wereld die adem te gunnen zullen echter ook acute noden moeten worden verlicht. Het creëren van inkomensgenererende activiteiten is dan ook een belangrijk onderdeel van "empowerment". Daarbij spelen economische, sociale en politieke aspecten een rol. In deze paragraaf eerst iets over de samenhang tussen deze aspecten en het begrip "empowerment", waarna een en ander aan de hand van een voorbeeld verduidelijkt wordt.

Bij economische "empowerment" gaat het in eerste instantie om het creëren van banen en inkomens. Dit zijn de inkomensgenererende activiteiten die in veel Derde Wereld landen de hoogste prioriteit hebben. Om continuïteit te garanderen moet men daarbij, waar mogelijk, ook het eigendom verwerven over de produktiemiddelen (waaronder land) en moet men ook een machtspositie opbouwen t.o.v. economische partners, zoals de tussenhandel. Ook de verdeling van inkomsten en eigendom binnen de doelgroepen en hun omgeving verdient daarbij aandacht.

Bij sociale "empowerment" gaat het er om dat de eigen organisatiestructuren van de doelgroepen en hun positie t.o.v. andere relevante organisaties (zoals de overheid) versterkt worden. De bewustwording over de eigen situatie moet toenemen en het idee moet postvatten dat men zijn eigen lot in handen kan en moet nemen. Belangrijke factoren daarbij zijn onderwijs en geloof in de eigen cultuur.

Bij politieke "empowerment" gaat het erom dat mensen ook in politieke zin zeggenschap krijgen over hun eigen lot, door middel van inspraak en politieke macht. Waar het gaat om onderdrukte groepen, is hulp (bijvoorbeeld in de vorm van lobby) meestal noodzakelijk. Ook solidariteit vanuit andere organisaties en delen van de wereld bevordert dat proces.

Dwars door deze aspecten van "empowerment" spelen de zogenaamde gender issues. "empowerment" van doelgroepen kan in ontwikkelingssamenwerking niet zonder aandacht voor de verhoudingen tussen man en vrouw. Daarbij moet erop worden gelet dat het ontwikkelingsproces een bijdrage levert aan rechtvaardiger verhoudingen tussen de seksen.

Uit een aantal toeristische pilotprojecten dat inmiddels vanuit ontwikkelingssamenwerking is uitgevoerd kan nog niet de conclusie worden getrokken dat toerisme per definitie bijdraagt aan "empowerment". Wel blijkt uit deze projecten dat het de moeite waard is om die mogelijkheden verder te verkennen, daarbij en passant (op kleine schaal) positieve effecten voor doelgroepen creërend. Uit de projecten wordt daarnaast ook duidelijk dat, wil een toerisme project bijdragen aan "empowerment", een aantal overwegingen in acht moet worden genomen.

*Toerisme dat "eerlijk" is in economisch, sociaal-cultureel en ecologisch opzicht en een bijdrage levert aan duurzame ontwikkeling kan in principe net zo goed op een strand, in een bos als in de stad plaatsvinden. Het kan in een luxe hotel of in een tent, in een bus of te voet, met een koffer of een rugzak. De behoeften van de lokale bevolking (i.c. de gekozen doelgroepen) bepalen of het verantwoord is of niet. Door voor dit criterium te kiezen is verantwoord of duurzaam toerisme ook niet gelijk aan de mystificerende begrippen alternatief of ecotoerisme. Deze bestaan meer in de hoofden van de reizigers dan bij de lokale bevolking. Die laatste zal het een worst wezen of je reist met een oranje rugzak of met een kalfsleren koffer.

*Het is belangrijk om bij het ontwikkelen van ontwikkelingsprojecten in toerisme rekening te houden met de markt. Maar vaak worden touroperators in het toeristen zedende land in een te vroeg stadium in een project betrokken. Ten eerste gaat het dan vaak om de zogenaamde uitgaande touroperator (8) waarbij een belangrijk marktsegment, de individuele toerist, wordt vergeten. Maar bovendien moeten niet de behoeften van de klant maar die van de lokale bevolking richtinggevend zijn. Het gaat er juist om dat je de lokale bevolking weerbaar maakt tegen sterke marktpartijen zoals touroperators. De toeristische markt is zo divers dat bij een groot aantal produkten wel een markt gevonden kan worden. Daarom moet je je in eerste instantie richten op inventarisatie en kennisoverdracht in de Derde Wereld, gevolgd door gesprekken met "incoming" touroperators daar, en pas dan gesprekken met een uitgaande touroperator hier.

Als ontwikkelingsorganisaties zich bezig houden met toerisme moeten ze geen reizen organiseren maar lokale ontwikkelingsprojecten. Deze moeten ze aanbieden aan touroperators, die zo'n project vervolgens, op de voorwaarden die het project stelt, op kunnen nemen in een georganiseerde reis. Wat het karakter of de doelgroep van die reis is, m.a.w. hoe de marketing verzorgd wordt, is de verantwoordelijkheid van de touroperator, niet van de ontwikkelingsorganisatie.

*In de ontwikkeling van toerisme is planning een sleutelwoord. Toerisme naar de Derde Wereld wordt meestal gepland vanuit de behoeften die er in de toeristengenererende landen bestaan, dat wil zeggen als "uitgaand" toerisme door de marketing managers van de grote touroperators. Voor verantwoord toerisme moet dat perspectief veranderen en moet het toerisme gepland worden als "inkomend" toerisme met aandacht voor het belang van de lokale bevolking (zoals wij hier in Nederland het toerisme naar de Zeeuwse kust plannen, met ruim aandacht voor het belang van de Zeeuwen). Daarbij moeten professionals ingeschakeld worden die technieken beheersen zowel voor de planning van inkomend toerisme, als voor de planning van ontwikkelingsprojecten.

*Het toeristisch produkt is samengesteld uit verschillende diensten en produkten die op verschillende plekken geleverd worden. Toerisme overschrijdt vaak de grenzen van één lokaliteit en speelt zich meer

op regionaal en nationaal niveau af. Planning van toerisme leent zich daarom uitstekend voor aanpak in de vorm van een regionaal programma in meerdere sectoren. Vanwege die complexiteit moet toerisme altijd gestructureerd benaderd worden. Het gaat dan om het maken van onderscheid tussen de planning en ontwikkeling van markten, van producten en van organisatievormen. Het gaat ook om onderscheid in doelen voor de korte, middellange en lange termijn. En het gaat om een onderscheid in de niveaus van interventie: lokaal, regionaal, nationaal en internationaal.

Ook moet er rekening gehouden worden met het feit dat toerisme is een kwetsbare sector is: de aanvoer van toeristen kan om externe redenen plotseling stokken. Daarom moet er indien mogelijk, niet op toerisme als monocultuur worden ingezet maar moet het zoveel mogelijk samengaan met en ondersteunend zijn aan de ontwikkeling van een gediversifieerde economie. Dit kan bijvoorbeeld door meer scholing in algemeen toepasbare kennis zoals boekhouding of management en door gebruik te maken van lokale toeleveranciers.

*Tijdens het planningsproces, en ook als uitkomst ervan, is de participatie van de lokale bevolking essentieel. Elke toeristische activiteit moet beginnen met een inventarisatie en evaluatie van de alternatieven voor het toerisme en de mogelijke keuzes en belangen binnen de toeristische ontwikkeling en voorlichting daarover aan de betrokkenen. Eigenlijk moet pas daarna in samenspraak met de betrokken doelgroepen een keus gemaakt worden om al dan niet door te gaan.

*Het contact tussen toerist en lokale bevolking zou volgens sommige deskundigen leiden tot wederzijds begrip, wat op haar beurt weer een aanzet zou kunnen zijn tot een "betere" wereld. Goede voorlichting aan de toerist zou deze bewustwording en het begrip bevorderen.

Maar is dat wel zo en is dat relevant voor "empowerment"? Als de verstrekte informatie te negatief is (veel Derde Wereld bestemmingen zijn alles behalve een vakantieparadijs) zou men de reiziger zijn vakantieplezier kunnen ontnemen. De toerist die niet zo op de hoogte is zal nauwelijks bereikbaar of gevoelig zijn voor "slecht nieuws". Verder is er weinig goed onderzoek gedaan naar de gevolgen voor de toerist van de confrontatie tussen zijn beeld van het land en de realiteit. Bovendien zijn voor wederzijds begrip twee partijen nodig; aan voorlichting aan de bezochte bevolking over de toeristen schort het nogal. En...willen we wel dat er begrip ontstaat voor de vakantievierende Nederlander die de godganse dag op zijn gat ligt of juist de gevaren opzoekt waartegen de autochtonen zich na jaren strijd hebben gewapend, een dikke portemonnee en dito fototoestel bij zich draagt en rondloopt in die korte broek die hij thuis eigenlijk net niet meer aan kan, ondertussen de lokale jongeren (die allen graag weg willen) ervan overtuigend dat ze eigenlijk in een paradijs leven?

Conclusie

Toerisme is een steeds belangrijker economische sector waar overheden, NGO's en met name lokale ontwikkelingsorganisaties veel verwachtingen van hebben. Waar toerisme ontwikkeld wordt staan de belangen van de lokale bevolking onder druk. De lokale bevolking wordt zelf zelden betrokken bij de planning van toeristische activiteiten en weet te weinig over wat toerisme is, wat het al dan niet voor hen kan betekenen en wat er allemaal voor nodig is.

In veel regio's in de Derde Wereld is toerisme onderdeel van het integrale proces van ontwikkeling en daarvan niet los te maken. Als ontwikkelingssamenwerking erop gericht is om doelgroepen een plaats te geven binnen dit proces en hen weerbaar te maken tegen de gevolgen ervan, kan het de ogen niet sluiten voor toerisme en moet er gezocht worden naar strategieën die mensen weerbaar maken binnen en tegen toeristische ontwikkelingen. De vraag of toerisme daarbij meer of minder geschikt is voor "empowerment" dan andere sectoren in de economie, is niet beantwoord. Wel is er aanleiding om de mogelijkheden die toerisme biedt voor ontwikkelingssamenwerking net zo'n kans te bieden als aan andere sectoren is gegeven. Hiervoor zijn serieuze actieonderzoeken en pilotprojecten noodzakelijk.

Noten

1. Eind zeventiger jaren was er in een aantal publikaties aandacht voor de gevolgen van het sekstoerisme (o.a. Albert Stol). Kontakt der Kontinenten bracht een boekje uit en bij de Stichting

Internationale Werkkampen verscheen een brochure onder de naam Retourtje Noord-Zuid. In het blad Derde Wereld verscheen in 1984 een artikel van Ad v/d Hout onder de titel Toerisme naar de Derde Wereld.

2. Het internationale toerisme kent een omzet van 372 miljard Usdollars en is de grootste werkgever wereldwijd.
3. Elk jaar presenteren zich weer nieuwe landen op het toeristisch platform. Zo kunnen we ieder jaar weer op de Vakantiebeurs getuige zijn van de geboorte van nieuwe toeristische bestemmingen.
4. Zo legden milieubewuste reizende biologen in die tijd de basis voor de in ecotoerisme gespecialiseerde touroperators Ecotravel (inmiddels failliet) en SNP (inmiddels groot en meer natuur, minder eco).
5. Om te beoordelen of een produkt het predikaat "eco" verdient zou men moeten kijken naar de consequenties van de produktie en consumptie ervan voor natuur en milieu. Maar een dergelijke milieu-effectrapportage wordt voor de zogenaamde eco-reizen nauwelijks verricht. Bij eco-reizen denkt men daardoor eerder aan een reis naar de jungle van Thailand dan aan een busreis naar Benidorm. Dat, terwijl het vliegtuig vele malen meer vervuult dan de bus; terwijl een groep toeristen in een kwetsbaar bos veel meer natuurschade aanricht dan een groep badgasten; terwijl de hotels in Spanje volgens Europese milieunormen (moeten) werken terwijl hotels in Thailand daar nog nooit van gehoord hebben; terwijl men in Spanje een degelijke water- en afvalhuishouding hebben die in Thailand ontbreekt.
6. Bij organisaties als SNV en NOVIB zijn notities verschenen over toerisme die intern worden bediscussieerd en zijn de mogelijkheden van toerisme met counterparts besproken. Maar terwijl de vertegenwoordigers in het veld met de mogelijkheden van het toerisme geconfronteerd worden, blijft een doorbraak in de discussie door de ontwikkelingsbeleidsmakers in Nederland uit. Men verschilt zo van mening, dat het mogelijk is dat binnen één NGO op een regionale desk nog maar net de discussie wordt gevoerd over of toerisme wel een bijdrage kan leveren aan de methode, terwijl de marketingafdeling al reizen verkoopt.
7. Vergelijk de statische (voor toerisme belangrijke) cultuur van Nederland (tulpen, molens, kaas, klompen) met de dynamische cultuur van Nederland (hoge werkdruk, verdwijnend en herrijzend natuurlandschap, commercialisering van de media, voetbal, eenoudergezinnen, massa ontslagen, Amerikaanse films etcetera).
8. De uitgaande touroperator is de touroperator die in het land van herkomst van de toerist de pakketten maakt en aanbiedt (vaak via tussenverkopers, onder andere de reisbureaus). De inkomende touroperator is de (vaak lokale) touroperator die in het bestemmingsland de faciliteiten en arrangementen verzorgt en de toerist als het ware ontvangt. Individuele toeristen maken nauwelijks gebruik van de diensten van de uitgaande touroperator en slechts in bepaalde gevallen van die van de inkomende.

Een toeristisch ontwikkelingsproject in de praktijk

In 1994 verrichtte de stichting RETOUR in opdracht van een Nederlandse ontwikkelingsorganisatie een actieonderzoek naar de bijdrage die toerisme kan leveren aan de "empowerment" van Maasai in Northern Loliondo in Tanzania. Daarbij werd ook een pilotproject uitgevoerd. Om het project was gevraagd door de traditionele jongeren- en vrouwengroepen uit de dorpjes Soit Sambu en Ololosokwan in het noorden van Loliondo. De mogelijkheden van toerisme voor "empowerment" werden onderzocht middels een methode die is gebaseerd op planning van inkomend toerisme, kennisoverdracht en actieve

participatie van de doelgroep. Via een procesbenadering moest toerisme geïntegreerd worden in bestaande inkomensgenererende activiteiten, daarbij een bijdrage leverend aan "empowerment".

Maasai

Bij de Maasai draait het leven om koeien: zij verschaffen eten, arbeid, inkomsten, kapitaal en ruilmiddelen. Maar voor koeien heb je weideland nodig en dat wordt steeds schaarser. Eerst zijn de Maasai uit de nationale parken gejaagd om plaats te maken voor het wild en de toeristen. Nu ruimen ze opnieuw het veld voor landbouwbedrijven, toerisme- en andere industrie. Tegenover deze verarming staat een toenemende behoefte aan onderwijs, gezondheidszorg en voedsel, waarvoor inkomsten nodig zijn.

De traditionele organisatievormen moeten zich aanpassen aan deze nieuwe omstandigheden waarbij jongeren niet meer met hun veestapel kunnen zwerven, in plaats van krijger student worden, naar de stad verhuizen en een traditioneel bestaan als Maasai man of vrouw niet meer zien zitten. De situatie wordt er niet makkelijker op omdat een aantal welgestelde Maasai de voorsprong in kennis en inkomen gebruikt om zichzelf ten koste van de anderen te verrijken. Bovendien kan men op weinig steun van de overheid rekenen omdat die de Maasai beschouwt als lui en onwillig.

Toerisme in het doelgebied

Northern Loliondo is een schitterend gebied, grenzend aan het Serengeti National Park, waar de wereldberoemde dr. Grzimek zijn natuurfilms maakte. De flora en fauna van Loliondo kunnen zich meten met die van de nationale parken en het is daarom een doorvoerroute voor jeeps en overlandtrucks die, zonder teveel verblijfskosten voor de dure parken, aan de noordpunt van de Serengeti (Klein's gate) willen geraken. Bovendien loopt de aanvoerroute door een schitterend woestijngebied en de Rift Valley, met kraters, zoutmeren en uitzichtpunten. Er is geen toerismeplanning in Loliondo maar wild kamperen is er verboden. Omdat er echter niemand is die dat controleert en afdwingt, gebeurt het toch en betalen de touroperators niets voor een overnachting in het gebied.

Kennisoverdracht en participatie

Na een inschatting van de toeristische mogelijkheden van het gebied, onder andere door middel van interviews met touroperators en overheden, werden eerst gesprekken met de Maasagroepen en de traditionele autoriteiten georganiseerd om kennis over te dragen over wat toerisme ontwikkeling betekent en welke opties er zijn binnen die ontwikkeling. In die fase was er een keuzemoment ingebouwd en op basis van de verworven kennis kozen de verschillende geledingen in de Maasai gemeenschap gezamenlijk voor een bepaalde vorm van ontwikkeling van toerisme en voor bepaalde toerisme markten. De jeugd- en vrouwengroepen vormden een voorlopige Maasai Tourism Organisation (MTO) waarin 15 groepen deelnemen met ieder zo'n 60 leden, waarvan ongeveer 10 actief. De groepen werden officieel geregistreerd en de MTO opende een bankrekening. Vanwege het vooruitzicht op inkomsten uit aan het toerisme gerelateerde activiteiten, werden plotseling meer mensen actief in de groepen.

In gesprekken met overheden werd geregeld dat deze MTO het recht kreeg om controle uit te oefenen op wild kamperen. Touroperators werden daarvan op de hoogte gesteld. Vervolgens werden een touroperator in Nederland en zijn partner in Tanzania gevraagd mee te werken aan het opzetten van toeristische arrangementen in het gebied in de vorm van een pilotproject. Voor een verblijf van drie dagen en twee nachten zijn twee kampeerterreinen opgezet, met daarbij een punt waar vrouwengroepen hun handwerk kunnen verkopen. De kampeerterreinen zijn in zoverre geïntegreerd dat ze ver weg liggen van de routes van vrouwen en vee, dat ze met een kleine hoeveelheid lokaal materiaal zijn gebouwd en dat ze eigenlijk niet bestaan als er geen toeristen zijn. Vanuit de kampeerterreinen wordt op de tweede dag een wandeltocht door Maasai krijgers georganiseerd, waarbij de huidige (dynamische) cultuur van de Maasai voorop staat, d.w.z. zowel aandacht voor de Morani (de traditionele krijgers) als voor de meisjesschool, voor de boma (de kraal) en voor de waterleiding, voor de oorsieraden en voor de Nikes.

Na de eerste pilottour besloot de touroperator om het aangeboden arrangement in zijn reisaanbod op te nemen.

Resultaten

In 1995 werd een voorlopige balans opgemaakt nadat acht toeristengroepen van ieder zo'n 15 personen de arrangementen gebruikt hadden.

In het proces van economische "empowerment" waren de speerpunten: het creëren van inkomsten en banen en het eerlijk verdelen daarvan tussen mannen en vrouwen. Iedere groep toeristen zorgde voor ±US\$ 800,- aan inkomsten voor overnachtingen, wandeltochten, kunst- en gebruiksvoorwerpen. Uit de inkomsten werd een coördinator (voor vast) aangesteld en per arrangement kregen 40 tot 50 personen een part-time baan aangeboden (1 tot 6 dagdelen). Een aantal daarvan was vast maar de meesten wisselden. De banen werden gelijkelijk verdeeld over mannen en vrouwen. De kunst- en gebruiksartikelen werden door de vrouwengroepen geproduceerd, verkocht en verrekend met hun leden waarna de winsten werden gestort op een bankrekening van de vrouwen zelf. De inkomsten van de overige activiteiten werden (na aftrek van de salarissen en de investeringen) op de gezamenlijke rekening van de MTO gestort. De secretaris van de bank (ook lid van een Maasai jongerengroep) controleerde de procedures. In 1994 werd toeristisch geld gebruikt voor de opleiding van twee meisjes en voor een bassin om koeien te wassen.

De sociale "empowerment" van Maasai is in gevaar door het afbrokkelen van hun sociale organisatiestructuur die te weinig weerbaarheid biedt tegen moderne ontwikkelingen. Door de nieuwe activiteiten kregen de kwijnende jongeren- en vrouwengroepen een impuls. Met het vooruitzicht op werk en inkomsten werden de vergaderingen drukker bezocht. Binnen de traditionele overlegstructuren vond intensief overleg plaats en groeide het aanzien van de groepen. Ook de overheden toonden zich geïnteresseerd en er werd een basis gelegd voor overleg. In het bestemmingsplan dat voor toerisme in ontwikkeling was, zouden de Maasai en hun organisaties een plaats krijgen. Een aantal keren werden touroperators die illegaal wilden kamperen tegengehouden en verzocht gebruik te maken van het Maasai kampeerterrein. Het kennisniveau nam toe m.b.t. toerisme en haar structuren, maar ook op meer algemene terreinen zoals financieel beheer en organisatie ontwikkelde men vaardigheden. Moderne en traditionele sociale structuren werden zo aan elkaar gekoppeld.

Als we politieke "empowerment" opvatten als het vergroten van het vermogen om een rol te spelen in het politieke machtsproces, kunnen we vaststellen dat een aantal voorwaarden daartoe is gecreëerd. Het gevoel dat men zelf iets kan bereiken is toegenomen, de organisatiestructuren zijn versterkt en men is opgenomen in beleidsplannen die een rol spelen in het politiek besluitvormingsproces. Bovendien zijn de Maasai door de toeristische aandacht bevestigd in de waarde van hun culturele identiteit, een voorwaarde voor een politieke identiteit. Gezien hun positie in het Tanzaniaanse maatschappelijke leven zijn we echter nog ver verwijderd van de acceptatie van de Maasai als een politieke factor van belang en zal het nog wel even duren voordat dit alles zich vertaalt in het uitdagen van de machtsstructuren.

In het project speelde de genderproblematiek een belangrijke rol. In de nu volgende bijdrage doet Silvia van der Cammen haar verhaal over de wijze waarop vrouwen en mannen in het toerisme project gingen samenwerken.

Genderissues en toerisme bij de Maasai

De vrouwen worden gesommeerd de bankjes klaar te zetten onder de boom. De Maasai-mannen trekken zich daarop terug. Er moet overlegd worden. Ze hebben al besloten dat ze liever toeristen ontvangen die meer geïnteresseerd zijn in cultuur, dan in luxe en mooie plaatjes. Ze vinden het beter voor hun eigen cultuur en ze kunnen meer te weten komen over de cultuur van het westen. In het toeristische programma zal daarom een moment worden ingebouwd om met de toeristen te praten over elkaars gewoonten en gebruiken.

Maar nu moeten ze eerst gaan nadenken over de gevolgen daarvan. Want ze worden geconfronteerd met het feit dat ze daarmee kritische toeristen binnenhalen. En die stellen zelf natuurlijk ook vragen. Zij zullen kritisch kijken naar de Maasai, net zoals de Maasai kritisch kijken naar de toeristen. Ze zullen zich afvragen welke rol vrouwen hebben in de culturele gemeenschap en waarom vrouwen niet deelnemen aan de toeristische activiteiten. Wat willen de mannen dan daarop antwoorden? Dat de vrouwen niet mee mogen doen in dit "verantwoorde" toerisme project? Hoe willen de leiders dat oplossen?

Na een paar dagen vergaderen en nadenken, nemen de Maasai-mannen, zoals altijd een gezamenlijk besluit. De Maasai-vrouwen mogen (voorlopig) deelnemen in het toerisme project en het verdiende geld op hun nieuw te openen eigen bankrekening zetten, maar dan moeten ze de boel zelf maar organiseren, en zelf ook uitvoeren. De vrouwen worden ingelicht. Ze zijn het eens met deze plannen, maar eisen wel een vrouwelijke adviseur. Toen ik in het dorp arriveerde, vertelden ze mij dat ze graag verder wilden nu ze de kans hadden om eigen activiteiten te ontplooien. Ze wisten echter niet hoe ze dit moesten aanpakken. Hun vraag was dan ook: 'Wil jij ons helpen?'

Gender-problematiek

De vraag om Maasai te ondersteunen bij het opzetten van toeristische activiteiten kwam van vrouwen en jongeren. Maar als het project succesvol zou worden, zouden waarschijnlijk alleen de mannen echt profiteren. Daarom was het van belang de Maasai-mannen te overtuigen van het feit dat het toeristisch project ook open moest staan voor de vrouwen. Hier kan een belangrijke les geleerd worden uit de ervaringen van 'gender'-experts in ontwikkelingsprojecten. Binnen de verschillende benaderingen die gehanteerd worden om de positie van vrouwen in ontwikkelingslanden te verbeteren, wordt vaak de vraag gesteld in hoeverre men moet proberen de machtsverhoudingen te veranderen. In de loop der jaren heeft in deze discussie een ontwikkeling plaatsgevonden bij het bepalen van strategieën en methoden. In de jaren zeventig werd men zich bewust van het feit dat vrouwen een belangrijke economische rol vervullen in een gemeenschap. Het aanwenden van het arbeidspotentieel van vrouwen zou een grote sprong vooruit betekenen in het ontwikkelingsproces van Derde-Wereldlanden. Emancipatie en een onbelemmerde toegang van vrouwen tot de economisch productieve sector was belangrijk en kon mogelijk gemaakt worden door scholing en door het opheffen van discriminerende bepalingen. Vrouwen zouden moeten meegaan in de ontwikkeling van de gehele gemeenschap.

De benadering die nu gangbaar is in ontwikkelingssamenwerking introduceerde het concept 'gender'. Het gaat niet om de positie van vrouwen ten opzichte van ontwikkeling, maar om de positie van vrouwen ten opzichte van mannen; de gender-verhoudingen. De centrale vraag in deze benadering is waarom vrouwen een tweederangs positie hebben. Het gaat om een analyse van de rollen die vrouwen en mannen krijgen toebedeeld in economisch, sociaal, politiek en cultureel opzicht. Voor een betere positie van vrouwen moet er een structurele verandering in de gender-verhoudingen tot stand komen. Vrouwen zijn dan geen passieve ontvangers van ontwikkeling, maar actief handelende personen die zelf een rol kunnen spelen in veranderingen. De verhoudingen tussen mannen en vrouwen kunnen veranderen als vrouwen meer economische zelfstandigheid verwerven, meer onderwijs genieten en meer in het productieve leven worden betrokken.

De bestaande verhoudingen zijn gegroeid in een proces van eeuwen. Om die te veranderen, hadden de Maasai-vrouwen enige hulp van buitenaf nodig. Het vereist bepaalde vaardigheden om met die nieuwe positie te kunnen omgaan. Vandaar hun vraag aan mij om daarbij te helpen. De weerstand van de mannen moet niet onderschat worden. In beginsel zijn zij degenen die macht moeten inleveren. Bovendien bepalen zij in eerste instantie wat er verandert. In het Maasai-project bleek duidelijk dat eerst 'toestemming' van de mannen verkregen moest worden, alvorens de vrouwen in het project te kunnen betrekken.

Vrouwen in het Maasai toerisme project

Vrouwen nemen een speciale positie in in de Maasai-cultuur. De wereld van mannen en vrouwen is binnen deze cultuur strikt gescheiden. Ze leven ieder in hun eigen wereld, met eigen codes, waarden en symbolen. De mannen nemen het hele sociale leven en het leven buiten de gemeenschap op zich, terwijl

de vrouwen verantwoordelijk zijn voor het leven binnen de gemeenschap. Maasai leven in boma's, groepen hutten waar grote gezinnen met al hun vee bij elkaar wonen. De vrouwen zorgen voor het voeden van de kinderen en het vee, maar zijn ook verantwoordelijk voor de aanwezigheid van voldoende voedsel. Zij zorgen voor water en hout. De Maasai-vrouwen hebben echter geen geld om voor eten of medicijnen te zorgen. Ze hebben geen eigen bezittingen en hun maatschappelijke positie wordt bepaald door hun vader, hun echtgenoot of hun zoon.

In het project besloten de mannen dat ze een bepaald type 'bewuste' toerist wilden ontvangen. Deze kritische toeristen zouden echter ook vragen stellen aan de Maasai over de positie van de vrouwen. Als de toeristen zouden merken dat de vrouwen onderdrukt werden, zouden ze niet snel terugkeren naar Tanzania. Daarnaast moest de mannen duidelijk gemaakt worden dat de vrouwen de lijden onder de modernisering van de Maasai-cultuur. Op grond van deze argumenten besloten de Maasai-mannen dat de vrouwen in ieder geval inkomsten konden krijgen uit het project.

Hiermee was de eerste stap gezet. Vervolgens bedongen we het recht om de inkomsten op een eigen bankrekening te storten en zelf te beslissen over de bestemming ervan. De vrouwen hoefden nu niet meer passief af te wachten tot er wat zou gebeuren, maar konden actief aan de slag. Het was de vraag hoe de Maasai-vrouwen die vaardigheden kunnen verwerven die nodig zijn om zelf het ontwikkelingsproces op gang te brengen. Welke activiteiten zouden de vrouwen moeten ontwikkelen binnen het toeristische proces? Bij deze laatste vraag is het van belang na te gaan welke activiteiten ze verrichten in hun dagelijkse leven, en hoe die zijn in te passen in de ontwikkeling van toeristische projecten.

De Maasai-vrouwen gaan iedere dag op zoek naar water en hout. Zij kennen alle medicijnen die in de vrije natuur te vinden zijn. Voor toeristen is het ontzettend leuk om met deze vrouwen mee te gaan op zoek naar hout en medicijnen.

Binnen de Maasai-cultuur is het gebruikelijk dat de vrouwen sieraden maken voor zichzelf en hun kinderen. Dit hebben ze echter nooit voor anderen gedaan. De eerste taak, het genereren van inkomsten voor vrouwen, lijkt dus makkelijk te realiseren. De vrouwen kunnen hun sieraden verkopen aan toeristen en wandeltochten organiseren. Zo worden zij 'werknemer' van het project en kunnen zij betaald krijgen voor hun werkzaamheden. Ondanks het feit dat wordt uitgegaan van de traditionele verhoudingen, voelen de vrouwen zich zeker bij de werkzaamheden en worden ze niet direct blootgesteld aan te veel nieuwe dingen. Ook zij geloven in de traditionele Maasai-waarden en het laatste dat ze willen, is ruzie met de mannen. Met het verwerven van inkomsten, kunnen echter ook andere dingen tot stand komen. In principe zouden de georganiseerde vrouwengroepen eigenaar zijn van de toerisme-inkomsten. Daaruit zouden de werknemers betaald worden en wat overbleef, werd georganiseerd voor gezamenlijke behoeften. In regelmatige bijeenkomsten met groepen vrouwen, is besproken waaraan zij de meest behoefte hebben. Natuurlijk wilden zij van de opbrengst medicijnen kopen voor de kinderen en het vee, en arme vrouwen helpen. Om hun positie echt te verbeteren, werd een aantal vrouwen door de groep aangewezen om lid te worden van het 'bestuur' van het project. Twee andere vrouwen zouden naar school gaan om Engelse les te krijgen.

Conclusie

Binnen het project is een aantal resultaten bereikt met de Maasai-vrouwen. De vrouwen hebben een eigen bankrekening. Een deel van hun tijd besteden ze aan het maken van sieraden die ze weer verkopen. Een aantal meisjes gaat inmiddels naar school en een aantal vrouwen maakt deel uit van het bestuur van de organisatie die het toeristisch project leidt.

De belangrijkste factoren voor succes waren het feit dat ze zelf wilden en dat het mannelijk deel van de gemeenschap toestond dat de vrouwen participeerden, dat er informatie werd uitgewisseld en dat de vrouwen de mogelijkheid hadden hun eigen tempo te bepalen. Daardoor kunnen de vrouwen nu leren van hun ervaringen en kunnen ze communiceren met de gehele gemeenschap.

De mythen van het toerisme

Iedereen heeft verstand van toerisme, althans iedereen weet wat voor vakantie hij of zij leuk vindt. Maar de meeste toeristen hebben geen idee van wat zich achter de schermen van het product "vakantie"

afspeelt. Sterker nog, om als toerist van je vakantie te kunnen genieten is het soms zelfs beter om de waarheid achter het toerisme niet te kennen. Om de relatie tussen toerisme en duurzame ontwikkeling te kunnen beoordelen moeten we achter de schermen van de toerismeindustrie te kijken. En daarvoor moeten we door de mythen heen breken die haar omhullen en haar bekijken als een commerciële bedrijfstak die ons dromen verkoopt.

De mythen van het toerisme

De toerisme industrie zegt van zichzelf dat ze handelt in illusies. En daar is in principe helemaal niets mis mee. Dezelfde bedrijven die ons op een steenworp afstand van Parijs, de wereld van Disney aanbieden en ons laten kennis maken met de mens achter Mickey Mouse, introduceren ons in Tanzania in de duizend-en-één-nacht van Zanzibar en bezorgen je vrienden bij de bloeddorstige Maasaikrijgers. Ze nemen je mee naar de religieuze heiligdommen van Boeddha en laten je logeren bij de wonderlijke bergvolken in de Gouden Driehoek.

De laatste jaren groeit deze toerisme-industrie stevig door, professionaliseert en perfectioneert de illusies, daarbij rekening houdend met de doelgroepen in de markt. In dit artikel richten we ons met name op de mythen die gecreëerd worden om het een doelgroep in het bijzonder naar de zin te maken: de duurzame eco-toerist, de geëngageerde reiziger die kleinschalig wil reizen, ver van het massatoerisme, met oog voor het milieu en begrip voor de lokale bevolking. Kleinere en middelgrote touroperators hebben hun formules op deze doelgroepen afgestemd en bieden reizen aan die volledig aan de behoeften van deze reizigers voldoen. En zij lusten er wel pap van. Nu hoeven ze zich tenminste tijdens de vakantie niet meer druk te maken want de toeroperator heeft niet alleen de reis, maar ook hun geweten georganiseerd. Om de realiteit van dat toerisme onder ogen te zien zullen we die illusies eens kritisch bekijken.

*Kleinschaligheid. Veel toeroperators profileren zich met kleinschalige reizen. Ze maken die ene reis maar twee keer per jaar, je reist "in kleine groepen" met kleine busjes en slaapt in kleine pensionnetjes. Nu geldt dat misschien wel voor die ene reis die zij maken, maar het probleem is vaak dat zij niet de enige toeroperator zijn die de betreffende route rijdt. Een andere Nederlandse toeroperator maakt die zelfde reis ook twee keer per jaar, uit België zijn er ook twee, vanuit Duitsland gaan er tien, vanuit de VS veertig enzovoort. Omdat er niet zoveel wegen zijn in ontwikkelingslanden, die ook maar een paar maanden per jaar begaanbaar zijn, is de kans groot dat je niet alleen met je eigen kleine groep die attracties bezoekt, maar dat er veel meer kleine groepen zijn die gezamenlijk een massa toeristen creëren. Voor de lokale bevolking rond die attracties maakt het niet zoveel uit of die toeristen reizen in 5 kleine trucks van van 10 personen of in één grote bus zoals bij het massatoerisme waarbij 50 personen tegelijk vervoerd worden: het netto resultaat blijft hetzelfde (en voor 5 groepen van 10 moeten ze waarschijnlijk meer werk leveren voor dezelfde inkomsten).

*Milieu. Het milieu is een hot item in de reisindustrie. Met de ontwikkeling van ecotoerisme liepen de toeroperators voorop in het ontwikkelen van producten die een milieuvriendelijk karakter dragen. Maar hoe milieuvriendelijk is het ecotoerisme zoals wij dat kennen? Om te beoordelen of een product het predikaat "eco" verdient zou men moeten kijken naar de consequenties van de productie en consumptie ervan voor natuur en milieu. Maar een dergelijke milieu-effectrapportage wordt voor de zogenaamde eco reizen nauwelijks verricht. Bij ecotoerisme denkt men daardoor eerder aan een reis naar de jungle van Thailand dan aan een busreis naar Benidorm. Dat, terwijl het vliegtuig vele malen meer vervuult dan de bus; terwijl een groep toeristen in een kwetsbaar bos veel meer natuurschade aanricht dan een groep badgasten; terwijl de hotels in Spanje volgens Europese milieunormen (moeten) werken en hotels in Thailand daar nog nooit van gehoord hebben; terwijl de toeristenghetto's in Spanje een degelijke water- en afvalhuishouding hebben die in Thailand ontbreekt.

*Begrip. Als één van de positieve kanten van het toerisme wordt vaak het groeiende wederzijdse begrip genoemd. Onderzoek echter wijst uit dat het niet zozeer om groeiend begrip gaat, maar meer om bevestiging van vooroordelen. Als iemand denkt dat alle Afrikanen lui zijn dan ziet hij op zijn reis door Tanzania alleen maar mensen met hun handen in de zakken, die langs de weg hun tijd staan te verdoen.

Als hij daarentegen de Afrikaanse levenswijze bewondert ziet hij overal mensen die, met hun handen in de zakken, genieten van de rust die wij in het Westen ontberen.

En als er dan al contact plaats vindt loopt het toch soms anders dan verwacht. Zo biedt een Nederlandse toeroperator uit het (door geëngageerde toeristen) verguisde massatoerisme voor zijn "ordinaire" zon- en zee-toeristen een ééndaagse excursie aan, naar een varkensboer ergens in Latijns Amerika. Diezelfde boer wordt ook bezocht door een toeroperator uit het (door duurzame toeristen gekoesterde) alternatieve circuit die met zijn min of meer verlichte toeristen allemaal van dat soort projectjes bezoekt. Anders dan je zou verwachten verkiest de boer de eerste groep verguisde toeristen, omdat daar elke keer wel weer iemand met een boeren achtergrond tussen zit met wie hij met handen en voeten over de kwaliteit van de varkens kan praten, waarna ze gezamenlijk een lekker hamlapje nuttigen. Bij de groepen van de tweede soort duikt er steeds wel weer een geëngageerde intellectueel op, die in gebrekkig en voor de boer onbegrijpelijk Spaans uitlegt dat de hokken veel te klein zijn, en vanuit een vegetarische betrokkenheid het in vriendschap aangeboden hamlapje afwijst.

*Betrokkenheid. De internationale opererende toeroperators hebben natuurlijk veel kennis over de internationale problemen. Een aantal kleine bedrijven voelt zich daar ook mede verantwoordelijk voor en probeert die verantwoordelijkheid uit te stralen door betrokkenheid met het lot van mens en dier aan de dag te leggen. Zij steunen organisaties als Amnesty International en het Wereld Natuur Fonds, moreel en financieel. Omdat steeds meer toeristen kiezen voor verantwoorde producten is het logisch dat toeroperators zich daarop profileren. Maar een aantal van diezelfde organisaties die Amnesty steunen, verdienen zonder blikken of blozen hun geld met reizen naar notoire mensenrechtenschenders als Turkije, Indonesië en Birma. Daarop aangesproken hullen ze zich in vage termen als "het voorkomen van isolement" en "de bevolking een kans geven op contacten met het Westen". Valse argumenten want toeroperators mogen en willen niet komen in de probleemgebieden in die landen omdat daarbij de veiligheid van toeristen niet gewaarborgd is en omdat die overheden doeltreffend beleid hebben om oppositie en toeristen uit elkaar te houden. Deze touroperators sluiten daarbij de ogen voor de financiële en morele bijdragen die ze bieden aan de onderdrukkende regimes.

*Kindersekstoerisme: in veel gevallen zijn de toeristen zelf de grootste slachtoffers van de mythen die de toeroperators verkopen. Als zij daar geen problemen mee hebben is er eigenlijk niets aan de hand. Maar er is één soort mythen dat andere slachtoffers maakt en met alle mogelijke middelen bestreden moet worden. Dat is de mythe waarvan kinderen de dupe zijn omdat die leidt tot seksuele uitbuiting. Het is al jaren zo dat sommige westerse toeristen naar Derde Wereldlanden reizen omdat ze het idee hebben dat mensen daar makkelijker tot seks te verleiden zijn en omdat ze zich daar anoniem aan seks te buiten kunnen gaan. Dat is tot daar aan toe. We zien echter steeds vaker dat kinderen daarvan het slachtoffer worden. Een groeiend aantal kinderen wordt, over de gehele wereld, commercieel seksueel misbruikt door mensen die speciaal daarvoor naar een ander land reizen: kindersekstoerisme. Het zijn de grote touroperators die vanuit een professionele houding en een neiging naar op gedragscodes gebaseerde vorm van verantwoord ondernemen, de wereldwijde campagne tegen kindersekstoerisme ondersteunen. Een groot aantal kleinere, naar eigen zeggen meer betrokken touroperators, weigert echter verantwoordelijkheid op zich te nemen. Uit hun argumenten blijkt dat ze zelf in hun eigen mythen zijn gaan geloven: van "onze reizigers doen zoiets niet" en "wij dragen juist bij aan begrip waardoor het probleem vanzelf verdwijnt" tot "die kinderen daar kiezen er zelf voor en we mogen hen het brood niet uit de mond stoten" en "zie het maar als een vorm van ontwikkelingshulp".

Voor velen is de vakantie een tijd om even aan de dagelijkse realiteit te ontsnappen. Dat we ons daarin laten leiden door dromen en mythen is geen enkel probleem. Dat er bedrijven zijn die ons daarbij helpen en daar geld aan verdienen, ook niet.

Maar als we vinden dat we ook tijdens onze vakantie "eco-", "duurzaam" of "verantwoord" moeten handelen, zullen we de realiteit achter het toerisme moeten zien en ons vakantiegedrag daarop afstemmen.